

וויליאם הרלנדס ונתנאל הנסל

"או אוכל ושותה או יושב ושונה"

על יום טוב לגישתו של רבי אליעזר

שמחת יום טוב עומדת על שני יסודות – אכילה ושתייה ולימוד תורה; אך הסוגיה במסכת ביצה (טו ע"ב) מציגה מחלוקת תנאים בשאלת היחס בין השניים. לשיטת רבי יהושע יש לחלק את יום טוב לשני חלקים – חציו יוקדש ללימוד תורה וחציו השני לשמחה במאכל ובמשתה. רבי אליעזר לעומתו מציג גישה אחרת: "או אוכל ושותה או יושב ושונה", ולפי פירושו של רבי יוחנן הכוונה היא שיש לייעד את היום כולו למטרה אחת, "כולו לה' או כולו לכם".

באופן לא מפתיע, דעתו המתונה יותר של רבי יהושע, מתלמידי בית הלל, נפסקה להלכה.¹ לעומת זאת, גישתו הדיכוטומית, הקיצונית וחסרת הפשרות של רבי אליעזר, מתלמידי בית שמאי, נדחתה כדעת יחיד. עם זאת, סיפור המופיע מוקדם יותר בסוגיה ומתאר את התנהלותו של רבי אליעזר ביום טוב, עורר אותנו לחשוב שאולי גישתו של רבי אליעזר שונה מהדרך שמקובל לפרש אותה.

במאמר זה אנחנו מבקשים להעמיק דווקא בדעת יחיד זו. אמנם היא נדחקה הצידה מאז נפסקה ההלכה, אך אנו נשתדל להשמיע מחדש קול זה, קול שזיהינו בו מעין טוהר המצדיק קריאה רגישה של הסוגיה וללא הנחות מקדימות. ננסה לראות את היופי שבגישתו וללמוד גם מדעה שנראית אולי מוזרה במבט ראשון.

* מאמר זה הוא פרי חברותא חוצת יבשות – בין בוסטון ליפו – של שני הכותבים. אנו מודים לרב יצחק קלימן, לנריה שפירא ולש"י איבלמן על הערותיהם המעולות. המאמר זכה בפרס השני בתחרות המאמרים התורניים "עטרת צבי" של מכון הדר לשנת תשפ"ב.

1 ראו שולחן ערוך אורח חיים תקכט, א.

א. "אין לו לאדם ביום טוב אלא או אוכל ושותה או יושב ושונה":

מחלוקת התנאים

סוגיית הגמרא פותחת בסיפור על רבי אליעזר הדורש מול תלמידיו ביום טוב, ומשם ממשיכה לדיון עקרוני בגישותיהם של רבי יהושע ורבי אליעזר. לצורך נוחות העיון נדון בחלקים הללו בסדר הפוך, ונפתח בברייתא המביאה את מחלוקת התנאים:

[...] דתניא רבי אליעזר אומר: אין לו לאדם ביום טוב אלא או אוכל ושותה או יושב ושונה.

רבי יהושע אומר: חלקהו – חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית המדרש.² אמר רבי יוחנן: ושניהם מקרא אחד דרשו; כתוב אחד אומר "עצרת לה' אלוהיך" (דברים טז, ח) וכתוב אחד אומר "עצרת תהיה לכם" (במדבר טז, לה). הא כיצד? רבי אליעזר סבר או כולו לה' או כולו לכם, ורבי יהושע סבר חלקהו חציו לה' וחציו לכם.

הברייתא מציגה את דעות התנאים בנוגע ליום טוב. רבי אליעזר נוקט בגישת אראו: "או אוכל ושותה או יושב ושונה". רבי יהושע לעומת זאת נוקט בעמדת גם וגם: את משכו של יום טוב יש לחלק לשניים, חציו יוקדש ללימוד תורה, וחציו האחר למאכל ולמשתה.

כאן נכנס לתמונה רבי יוחנן האמורא, ומסביר כי שני התנאים התבססו על שתי הבנות שונות ביחס לזוג פסוקים סותרים: במקום אחד נאמר "עצרת לה' אלוהיך" (דברים טז, ח), ובמקום אחר "עצרת תהיה לכם" (במדבר טז, לה). מפסוקים אלה עולות גישות הפוכות למהותו של יום טוב, האם הוא מוקדש "לה'" או "לכם". ליישוב הסתירה רבי אליעזר מציע פתרון של אראו, ואילו רבי יהושע מציע פתרון של גם וגם, שיתבטא בפועל בחלוקה של היום לשני חצאים.

הטבלה הבאה מציגה את המחלוקת, בניסוחה של הברייתא ובפירושו של רבי יוחנן:

2 הנוסח שהבאנו כאן שונה מהדפוסים המקובלים. בנוסח הדפוסים דעת רבי יהושע מנוסחת במילים "חלקהו חציו לה' וחציו לכם". אולם בכל כתבי היד, בציטוטי הגמרא אצל הראשונים, וכן במקבילה בפסחים סח ע"ב, דעת רבי יהושע היא "חלקהו חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית המדרש". לנוסח הדפוסים כאן אין רגליים, וגם מבחינה תוכנית אינו הגיוני, שהרי לפי דרשתו של רבי יוחנן, המילים "לה'" ו"לכם" נראות חסרות משמעות. ניכר אפוא שנוסח זה הוא שיבוש שמושפע מדרשת רבי יוחנן בהמשך. מסיבה זו תיקנו את נוסח הגמרא על פי כל עדויות הנוסח.

רבי יהושע	רבי אליעזר	
חלקהו חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית המדרש	או אוכל ושותה או יושב ושונה	דעה בברייתא
חלקהו חציו לה' וחציו לכם	או כולו לה' או כולו לכם	דרשה לפי רבי יוחנן

הגם שרבי יוחנן מציג את הדעות בניסוח שונה מניסוחם של התנאים, במבט ראשון נראה כי פשרן נותר זהה. אך האם יש מקום לסבור שרבי יוחנן אינו רק משנה קלות את נוסח דעות התנאים, אלא גם מפרש את הדעות הללו באופן שאינו זהה לכוונה המקורית של כל אחד מהתנאים? למשל, "כולו" של רבי אליעזר אליבא דרבי יוחנן מוסיף קיצוניות לגישתו של רבי אליעזר, שלא הייתה בנוסח דבריו המקורי. הניסוח "כולו" מביא את הדעה הזו למלוא הרדיקליות שלה, מלוא כוליותה – ביום טוב אדם יבחר אחד משני הנתיבים: נתיב האכילה והשתיה ("לכם") או נתיב הלימוד ("לה"). מבחינה מעשית, משמעות ה"כולו" היא שכל אחד חייב להיצמד לנתיב אחד בלבד לאורך כל החג.³

לכן נבקש להשהות לרגע את ניסוחו של רבי יוחנן, ולבחון את האפשרות שהכוונה המקורית של רבי אליעזר הייתה שונה. בניגוד לניסוח של רבי יוחנן, המסווג את הפעולות לפי הקטגוריות "לה" ו"לכם" ומוסיף את המילה "כולו", ניסוחו של רבי אליעזר הוא תיאור של הפעולות עצמן: "אוכל ושותה", "יושב ושונה". אפשר להבין שרבי אליעזר אינו מתכוון להציב בחירה דיכוטומית בין שני סוגי הפעולות. במקום זאת הוא מצהיר מהן שתי הפעולות הלגיטימיות היחידות ביום טוב – סעודה ומשתה או לימוד תורה. כלומר, ההבדל היסודי בין רבי אליעזר לרבי יהושע, הוא שהאחרון מגדיר פרק זמן קבוע ונפרד לכל פעולה, בעוד הראשון אינו עושה זאת. בניגוד לגרסתו של רבי יוחנן, רבי אליעזר אינו מציב אלטרנטיבות המוציאות האחת את השנייה, אלא ארגז כלים המכיל את שני סוגי המעשים היחידים שביניהם יכול לעבור אדם ביום טוב.

אך כיצד אמור אדם להחליט מה האיזון הנכון בין האכילה והשתיה לבין הלימוד? כיצד יבחר האם ומתי לאכול? לרבי יהושע התשובה פשוטה: היום מתחלק לשני חצאים. אולם לרבי אליעזר, לפי פירושנו את עמדתו המקורית, השאלה נשאר

3 אמנם סביר להניח שגם מי שבחר ב"כולו לה" אינו אמור לצום ביום טוב, והוא יוכל להקצות זמן מה לאכילה, אך זו תהיה מצומצמת לצורך בלבד, ולא סעודת חג.

קשה: אם אדם יכול לעבור מלימוד לאכילה במהלך היום, מתי ראוי לעשות זאת? האם תימצא אמת מידה ברורה גם לשיטת רבי אליעזר?

ב. "מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום כולו"

בתחילת הסוגיה, לפני הברייתא שעסקנו בה כעת, מופיע מעשה המספר על התנהלותו של רבי אליעזר ביום טוב, ובו נבקש לעיין להלן. כפי שנראה מיד, התנהגותו של רבי אליעזר בסיפור אינה מתיישבת עם גישתו הדיכוטומית, כפי שהסביר רבי יוחנן, אך כן עם האופן שבו הסברנו את גישת רבי אליעזר במקורה. בנוסף לכך, העיון בסיפור יספק תשובה מסוימת לשאלה ששאלנו לעיל, לגבי אמת המידה למעבר מלימוד לסעודה ביום טוב.

תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום כולו בהלכות יום טוב.

יצתה כת ראשונה, אמר: "הללו בעלי פטסין".

כת שניה, אמר: "הללו בעלי חביות".

כת שלישית, אמר: "הללו בעלי כדין".

כת רביעית, אמר: "הללו בעלי לגינין".

כת חמישית, אמר: "הללו בעלי כוסות".

התחילו כת ששית לצאת, אמר: "הללו בעלי מארה".

נתן עיניו בתלמידים, התחילו פניהם משתנין.

אמר להם: "בני, לא לכם אני אומר אלא להללו שיצאו, שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה".

בשעת פטירתן אמר: "לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון

לו כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם" (נחמיה ח, י).

הסיפור מתאר אירוע מעט משונה. רבי אליעזר יושב ודורש כל היום, ומול עיניו מתרחשת נטישה הדרגתית אך המונית של בית המדרש. כל קבוצה שיוצאת זוכה לכינוי מפי רבי אליעזר, השואב השראה ממכלי יין בנפחים הולכים וקטנים. הראשונים לצאת הם כנראה בעלי קנקנים מנופחים מאוד, ולכן הם יוצאים מוקדם כדי להספיק לשתות לרוב. בני הכת השנייה הם בעלי חביות קטנות יותר. וכך הוא ממשיך עד הכת החמישית שחבריה הם "בעלי כוסות". אך כשהכת השישית יוצאת, נשבר רצף הכינויים והם מכונים "בעלי מארה", כלומר מקוללים. התלמידים שטרם יצאו סוברים בטעות שכינוי זה מבשר על יחסו השלילי של רבי אליעזר כלפיהם, שהרי אם הערכתו לקבוצות האחרונות הלכה ופחתה עד שהאחרונים הם בעלי מארה,

מה יאמר על מי שטרם יצאו? לפיכך "התחילו פניהם משתנין", "כסבורין שכועס על כת שישיית שאיחרו לצאת וכל שכן עלינו".⁴ ברם, רבי אליעזר מרגיעם מיד: כוונתו הייתה לקלל את הכתות הקודמות אך אותם דווקא לשבח – הם הרי נשאו בבית המדרש בעוד חבריהם עזבו מוקדם מדי.

בסוף הדרשה, "שעת פטירתן", משלח רבי אליעזר את תלמידיו עם מסר הרגעה מתוך פסוק מספר נחמיה, כמו אומר: "לכו לאכול כי היום קדוש, זכותם בכך, אל תעצבו. ה' שמח בשמחתכם".

לפי הסיפור, האם ניתן עוד לומר כי רבי אליעזר דוגל באראו? אמנם רבי אליעזר דרש "כל היום כולו", אך מתישהו במהלך אותו היום הוא משלח את תלמידיו.⁵ הפסוק שרבי אליעזר מצטט בסוף דבריו מורה כי שילוח התלמידים לסעודתם אינו "בדיעבד". אכילת המשמנים ושתיית הממתקים אינם עניין של מה בכך – הם חלק מקדושת היום ומעורבת בהם גם חדוות ה'. הפסוק משדר השלמה מלאה ומעודד את המעבר לאכילה ולשתייה בנקודה זו בלב שלם ובשמחה. נראה אפוא כי גם לפי רבי אליעזר יש מציאות שבה אפשר לשלב ביום טוב לימוד משמעותי עם אכילה בעלת ערך, כפי שביקשנו לבאר את עמדתו העקרונית לעיל.⁶

מהתנהגותו של רבי אליעזר אפשר גם ללמוד סימנים בנוגע לדינמיקה הראויה בין האכילה לבין לימוד התורה, ולנקודה שבה נכון לעבור ביניהם. ראשית, אנו למדים

4 רש"י על אתר. הריטב"א (ד"ה "הללו בעלי פטסין") מסביר שהטעות נובעת מדרמשמעות של הסיפור: "הלשון הזה כולל שני ענינים, דאפשר לומר שהיה משבחן על שהולכין לקיים עונג שבת או אפשר לומר שהיה מגנה להם שהם גרגרנים שמניחים דברי תורה מפני שובע בטנם, וכן כשאמר בעלי מארה כולל שני ענינים דאפשר לומר שהוא אמר להם בעלי מארה על שאיחרו כל כך לצאת ולא קיימו עונג שבת ואמר אפשר דאין להם סעודה ועל זה נתעכבו, או אפשר לומר שהוא גנאי לפי שבית המדרש מתרוקן, והתלמידים סוברין דלא אמר להם אלא לשבח שהולכין לקיים עונג שבת, וכשאמר הללו בעלי מארה כסבורים שעליהם אמר שאיחרו כל כך ולא קיימו עונג שבת, עד שאמר להם כי בדרך גנאי אמר להם".

5 הסתירה בין הלשון "כל היום כולו" בפתיחת הסיפור לבין "בשעת פטירתן" בסופו דורשת ביאור. החיד"א בספרו פתח עיניים תירץ כי זו לשון הגזמה, והדרשה לא ארכה כל היום: "הא דקאמר 'כל היום כולו' הוא לישראל בעלמא לאלומי מילתא ולשופרא דלישנא".

6 דעת המהרש"א אולי תומכת בהבנה זו: "הא ודאי אחר הדרשה איכא מצוה בשמחת יום טוב". תוספות לעומת זאת (ד"ה "או אוכל") מסבירים כי המעבר לאכילה הוא בסך הכול חלק משגרת היום בבית המדרש ואינה סעודה חגיגית לכבוד יום טוב. הסבר קשה לפי דעתנו כי הוא מסווג את האכילה כצורך גרידא, אך סיווג זה אינו עולה בקנה אחד עם הפסוק החגיגי המצוטט. נראה שהסבר זה מושפע מהביאור הדיכוטומי של רבי יוחנן לשיטת רבי אליעזר.

כי קודם יש ללמוד ורק לאחר מכן לאכול. שנית, יש שעלולים לעשות את המעבר מוקדם מדי, במיוחד אלו שקובעים את זמן העזיבה לפי נפח מיכל היין שלהם. במילים אחרות, האכילה אינה צריכה להיעשות מטעמי רעב, אלא לשם קודש. הגרועים שבנוטשים, "בעלי המארה", הם אלו שעוזבים רגע לפני הזמן הנכון, שהמתינו רק כי הרגישו לא נעים ללכת אחר בטנם המקרקרת אך נשברו ממש לפני הסוף. הם פספסו את זמן העזיבה הראוי ברגע קט. שלישית, אצל אלו שמפסיקים ללמוד בזמן הנכון וזוכים לאחר מכן לאכילה עם ערך, מתרחש תהליך רגשי משמעותי – לפי הסיפור זה חשש ופחד, בלבול והתערערות שגורם לפניהם להשתנות – והכל בגלל התהייה: "אולי התעכבנו יותר מדי?".

ג. "לכו אכלו משמנים": הפסוק והקשרו בספר נחמיה

פעמים רבות, ציטוט של פסוק כחלק מדרשה חז"לית הוא מפתח להבנה משמעותית יותר של הדרשה, ולפיכך נכון תמיד לפנות להקשר הרחב של הפסוק. ההקשר עשוי לשפוך אור חדש על משמעות המקור החז"לי שבו הוא מצוטט. משום כך, נפנה כעת לבחון את הפסוק בתוך הקשרו הרחב בספר נחמיה, בחינה שתעלה דמיון מפתיע בין הסיפורים. עיון זה יחדד עוד את הבנתנו בדבר נקודת המעבר הראויה בין הפעולות לפי רבי אליעזר, מעבר לסימנים הראשונים שהסקנו מסיפור המעשה.

ספרי עזרא ונחמיה מספרים על החזרה לארץ מגלות בבל בימי שיבת ציון, ומתארים את אתגרי השבים. העולים היו ברובם חסרי השכלה ולא הכירו את התורה ואת מצוותיה. בפרק ח בספר נחמיה מסופר על מעמד גדול המתרחש "ביום אֶחָד לְחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי", כלומר א בתשרי, ראש השנה, מעמד המוקדש ללימוד התורה. עזרא מכנס את העם כולו לאירוע מרגש ומופק היטב, כפי שמלמדים הפסוקים הבאים:

- (א) וַיֹּאסְפוּ כָל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל הָרְחוּב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר הַמַּיִם וַיֹּאמְרוּ לְעִזְרָא הַסֹּפֵר לְהֵבִיא אֶת סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת יִשְׂרָאֵל. (ב) וַיָּבִיא עִזְרָא הַכֹּהֵן אֶת הַתּוֹרָה לִפְנֵי הַקָּהָל מֵאִישׁ וְעַד אִשָּׁה וְכָל מִבֵּין לְשִׁמְעַת בְּיוֹם אֶחָד לְחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי. (ג) וַיִּקְרָא בּוֹ לִפְנֵי הָרְחוּב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר הַמַּיִם מִן הָאֹרֶץ עַד מַחְצִית הַיּוֹם נֹגֵד הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַמְּבִינִים וְאֲזַנֵּי כָל הָעָם אֶל סֵפֶר הַתּוֹרָה. (ד) וַיַּעֲמֵד עִזְרָא הַסֹּפֵר עַל מַגְדָּל עַץ אֲשֶׁר עָשׂוּ לְדָבָר וַיַּעֲמֵד אֶצְלוֹ מִתְּתִיָּה וְשִׁמְעַת וְעִנְיָה וְאוּרִיָּה וְחַלְקִיָּה וּמַעֲשִׂיָּה עַל יְמִינָהּ וּמִשְׁמָאלָהּ פְּדָיָה וּמִיִּשְׂאֵל וּמִלְכָּיָה וְחַשְׁבַּדְנָה זְכַרְיָה מְשָׁלֵם. (ה) וַיִּפְתַּח עִזְרָא הַסֹּפֵר לְעֵינֵי כָל הָעָם כִּי מַעַל כָּל הָעָם הָיָה וּכְפִתְחוֹ עֲמָדוֹ כָּל הָעָם. (ו) וַיְבַרֵךְ עִזְרָא אֶת ה' הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל וַיַּעֲנוּ כָל הָעָם אָמֵן אָמֵן בְּמַעַל יְדֵיהֶם וַיִּקְדּוּ

וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָהּ אַפְּיִם אֲרָצָה. (ז) וַיִּשׁוּעַ וּבְנֵי וְשִׁרְבֵינָה זְמִין עֲקוּב שְׁבַתֵי הַיּוֹדֵה מַעֲשֵׂיהָ קְלִיטָא עֲזָרְיָה יוֹזְבֵד חָנָן פְּלֵאִיָּה וְהַלּוּיִם מְבִינִים אֶת הָעָם לְתוֹרָה וְהָעָם עַל עֲמָדָם. (ח) וַיִּקְרָאוּ בְּסֵפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפְּרֵשׁ וְשׁוֹם שְׁכָל וַיְבִינּוּ בְּמִקְרָא.

עזרא עומד על מגדל עץ, מציג לציבור את ספר התורה, ומתוך הטקס המרשים הוא פונה לקרוא את דברי התורה ולפרשם לעם. בשלב מסוים מתחיל העם למרר בבכי, ובתגובה מבקשים נחמיה ועזרא לעודדם:

(ט) וַיֹּאמֶר נַחְמִיָּה הוּא הַתְּרַשְׁתָּא וְעֲזָרָא הִפְחֵן הַסֵּפֶר וְהַלּוּיִם הַמְּבִינִים אֶת הָעָם לְכָל הָעָם הַיּוֹם קָדַשׁ הוּא לָהּ אֱלֹהֵיכֶם אֵל תִּתְאַבְּלוּ וְאֵל תִּבְכוּ כִּי בּוֹכִים כָּל הָעָם כְּשִׁמְעֵם אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה. (י) וַיֹּאמֶר לָהֶם לָכוּ אֲכָלוּ מִשְׁמַנִּים וּשְׁתוּ מִמֵּתְקִים וְשִׁלְחוּ מְנוֹת לְאֵין נֶכּוֹן לוֹ כִּי קָדוֹשׁ הַיּוֹם לְאֲדִינּוּ וְאֵל תַּעֲצְבוּ כִּי חֲדוֹת ה' הִיא מְעֻזָּכֶם. (יא) וְהַלּוּיִם מַחֲשִׁים לְכָל הָעָם לֵאמֹר הַסּוֹ כִּי הַיּוֹם קָדַשׁ וְאֵל תַּעֲצְבוּ. (יב) וַיִּלְכוּ כָּל הָעָם לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת וְלִשְׁלַח מְנוֹת וְלַעֲשׂוֹת שְׂמֵחָה גְדוֹלָה כִּי הִבִּינוּ בְּדַבְרֵים אֲשֶׁר הוֹדִיעוּ לָהֶם.

נציע לחלק את הסיפור לשלושה שלבים:

- א. **אירוע ההקראה:** התאספות להקראת התורה (א-ד) וההקראה עצמה (ה-ז)
- ב. **תגובת העם:** העם מבין במקרא (ח) ובוכה (ט)
- ג. **ההרגעה:** נחמיה, עזרא והלוויים מרגיעים את העם (ט-יא), העם מבין את דברי ההרגעה ופועל לאורם (יב)

בקריאה ראשונה נראה שהאלמנט המרכזי בסיפור הוא המעמד עצמו, ומטרת הסיפור היא לתאר כיצד הוקראה התורה ברוב עם. אך אנו מציעים לזהות את הנקודה הארכימדית של הסיפור, את נקודת המפנה, בשלב ב דווקא, בתגובת העם. זהו הציר המרכזי של הסיפור, והוא מדגיש כי מטרת המעמד היא **לגרום להבנה בקרב העם**.⁷

7 תפקיד ההבנה כאן מזכיר מאוד את מצוות הקהל (דברים לא, ט-יג). גם שם מטרת הקהלת העם היא "למען ישמעו ולמען ילמדו ויקראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת" (שם, יב), וסביר מאוד להניח שעזרא ונחמיה מעצבים את המעמד בהשראת מעמד הקהל. לשני המעמדות קווי מתאר דומים: הקראת התורה לאוזני ולעיני כל ישראל; מעמד נדיר וסמלי מאוד (הקהל בשמיטה, מעמד עזרא בשיבת ציון); מעמד המביא לשינוי מעשי העם; והקשר לחג הסוכות (מצוות הקהל מתקיימת בסוכות, מעמד עזרא גורם לעם לבנות סוכות כמתואר בהמשך הפרק). ספר החינוך אף מסביר כי מטרת מצוות הקהל היא להביא לתשובה ולהביא לכך שהעם יספר "בגדל שבחה והוד ערכה" של התורה (מצווה תריב, עיינו שם להרחבה). יש שהרחיקו את האפשרות

גם החזרה המרובה על מילים משורש בו"נ בפסוקים מעידים על מרכזיות ההבנה.⁸ את נקודת המפנה הזו, שלב ב בסיפור, נכנה מכאן ואילך בשמה הטבעי: נקודת ההבנה.

ההבנה המתרחשת בנקודת ההבנה אינה שכלית גרידא. היא אמנם נובעת משמיעת הכתוב במקרא אך תרמו לה גם כל שאר התנאים החיצוניים, מאפייני המאורע ואופן הפקתו: השתדלותם של הלויים, תרגום הפסוקים,⁹ השתחוות העם ומועל ידם, הפקה גרנדיוזית ומתוכננת כגון מגדל העץ שעליו עומד עזרא. העם מבין פתאום שאינו מקיים את התורה כראוי.¹⁰ הבנה זו גוררת תגובה רגשית, חשש, בכי ועצב עמוק. עוצמתו רבה ובעקבותיו מונע העם ל"חזרה בתשובה" עמוקה המתוארת בהמשך הספר.

לאחר שהעם מבין ובוכה, מגיעים דברי ההרגעה שמתפקדים כנקודת ההתרה של הסיפור, ומטרתם לרכז את התגובה הרגשית והטלטלה שעבר העם בזה הרגע: "לְכוּ אִכְלוּ מִשְׁמְנֵי [...] כִּי קָדוֹשׁ הַיּוֹם לְאֲדֹנָינוּ וְאַל תַּעֲצְבוּ כִּי חֲדָת ה' הִיא מְעַזְכֶּם".

ד. מעשה רבי אליעזר לאור נחמיה ח

כפי שציינו לעיל, פסוק המובא בתוך סיפור מעשה לעולם אינו מובא ב"תמימות", אלא כדי להוסיף נופך לסיפור. במקרה שלנו, ניכר כי השימוש שעושה רבי אליעזר בפסוק מספר נחמיה מבקש לרמוז על קשר משמעותי בין שני הסיפורים, ומכוון אותנו להבנה כי הסיפור בנחמיה הוא המפתח להבנת המעשה ברבי אליעזר. את הסיפור על מעמד קריאת התורה בספר נחמיה הצענו לחלק לשלושה שלבים. כעת, כשבאמתחתנו העיון בסיפור זה, נשוב אל המעשה ברבי אליעזר, ונגלה שאף

שהמסופר בנחמיה הוא מעמד הקהל ממש, משום שהתאריך אינו מתאים – מעמד עזרא מתרחש באחד בתשרי, בעוד התורה מצווה לקיים את מעמד הקהל בסוכות. אולם יש שקירבו בין השניים (ראו תוספתא סוטה ז, ח והפירושים "חסדי דוד" ו"מנחת ביכורים" שם), ונדמה שיש בכך אמת.

8 בציטוט הפסוקים לעיל הדגשנו את הופעותיו השונות של השורש בו"נ כדי לסמן את חשיבותה של ההבנה כציר מרכזי בסיפור. אין בתיאור זה כדי למצות את התפקיד הספרותי של כל שימוש בשורש זה, ונראה שאפשר להפיק מכך תובנות נוספות.

9 כך פירש רש"י על פסוק ז, ד"ה "מבינים את העם": "שהיו מתרגמין לעם דברי תורה". וראו גם בבלי נדרים לז ע"ב; בראשית רבה פרשה לו.

10 רש"י על פסוק ט, ד"ה "כי בוכים כל העם": "מפני שלא קיימו התורה כראוי", וכן כתב גם מצודת דוד, ד"ה "כשמעם".

הוא מתחלק לאותם שלושה שלבים:11

מעשה ברבי אליעזר	נחמיה ח	
מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום כולו בהלכות יום טוב	וַיַּעֲמֵד עֲזָרָא הַסֹּפֵר עַל מַגְדָּל עֵץ [...] וַיִּקְרָאוּ בְּסֵפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפֶּרֶשׁ וְשׁוֹם שֶׁכֶּל וַיְבִינּוּ בְּמִקְרָא טוֹב	שלב א: לימוד התורה ביום טוב
התחילו פניהם משתנין	כִּי בּוֹכִים כָּל הָעַם כְּשִׁמְעִים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה	שלב ב: נקודת הבנה
בשעת פטירתן אמר: "לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים [...]"	לְכוּ אֲכֹלוּ מִשְּׂמִנִּים וְשִׁתּוּ מִמֵּתִקִּים [...] כִּי קְדוֹשׁ הַיּוֹם לְאַדְגִּינוּ וְשִׁתּוּ מִמֵּתִקִּים [...]"	שלב ג: דברי הרגעה

החלוקה לשלבים בסיפור נחמיה הייתה הבסיס לטענתנו שהציר המרכזי של הסיפור הוא שלב ב, נקודת ההבנה. לאור זאת ולאור החלוקה לשלבים זהים, נראה שיש לטעון כך גם לגבי המעשה ברבי אליעזר. כשם שעזרא השתדל להביא את העם לנקודת ההבנה שהעניקה להם את הזכות לפנות לאכילה ושתיה בעלות ערך, גם מטרתו של רבי אליעזר הייתה לעשות כן. הדרשה, הכינויים שהדביק ליוצאים מוקדם מדי, חוסר הוודאות שנסך בתלמידיו עד שלא ידעו כיצד עליהם לנהוג – כל אלו נועדו לאפשר את אותה ההבנה ששינתה את פניהם, בדומה לתפקידם של המעמד הגדול וההפקה המוקפדת בנחמיה.

עד כה תיארנו בעיקר את צורתה של נקודת ההבנה. הדגשנו שאין מדובר בנפילת אסימון שבשכל גרידא, אלא בהבנה עמוקה ורגשית, ואולי אף בשינוי התנהגות. אך מה תוכנה?

שני הסיפורים, הן זה שבמסכת ביצה והן זה שבספר נחמיה, אינם עונים במפורש על שאלה זו. אף על פי כן, נראה לנו שאפשר להציע הסבר פשוט יחסית. להצעתנו, בשני הסיפורים מדובר בהבנה עמוקה ביחס לדרצדדיות של יום טוב: האם זהו יום של שמחה באכילה, או דווקא בלימוד תורה.

בסיפור בנחמיה דברים אלה עולים מתוך שאלה צדדית לכאורה: כיצד דברי ההרגעה של עזרא אכן הניחו את דעת העם והביאו אותו לניצול המשך היום לאכילה, שתייה ומשלוח מנות? מה בדבריו שכנע את הציבור להפסיק לבכות ולהפנות את כלל משאביהם לשמחה, במלוא מובנה הרגשי וביטוייה המעשיים? שאלה זו תתבהר

11 ככל הנראה אפשר להציע חלוקות מתחרות של הסיפור בנחמיה. לענייננו חשובה דווקא ההשוואה בין הסיפורים, ומשום כך אנו מתמקדים בחלוקה המאפיינת את שניהם.

אם נאמר ששמחת האכילה והשתייה אינה חיצונית לנקודת ההבנה. המעמד מביא את העם לדילמה לא פשוטה. הוא מגלה שהוא לא שמר על מצוות התורה, אך כחלק מכך הוא מבין גם שהוא בעיצומו של יום טוב, ונקרע בין שני קטבים: האם להמשיך ולקחת חלק במעמד הזה, המספר מה נדרש מעם ישראל לעשות, או שמא יש לפנות ולקיים זאת בפועל? במה יש לשמוח – בדברי התורה או בביצועם המעשי? הקונפליקט שנוצר מהבנה זו מוביל לשבירה ולבכי. בהוראתו של עזרא לגשת לסעוד את סעודת החג ניתן האות לפתרון מעשי לדילמה, אך הוא ניתן רק לאחר שהעם חווה את הדילמה במלוא עוצמתה.

באופן חריף יותר משתקפים הדברים במעשה ברבי אליעזר. התלמידים נקרעים בשאלה האם נכון ללכת עם בעלי הפטסין או להישאר בבית המדרש. האם האכילה אינה מגבירה את הסיכון בהתרכזות במילוי תאוות גופניות ביום כה קדוש? הכת האחרונה אינה משנה את פניה סתם, היא נשברת ממש תחת הדילמה הזו. היא מתקשה לפרש מהו יחסו של רבי אליעזר לכתות היוצאות, ומתערערת עמוקות מכך שאינה מבינה מה מצופה ממנה. אל מול דילמה זו, כשהיא נחוות בעוצמה כזו, לא נותר אלא לבכות.

הבנה זו מתחדדת אם נשאל את עצמנו מהן אותן הלכות יום טוב שבהן דורש רבי אליעזר. כל הלומד את מסכת ביצה יודע כי הלכות אוכל נפש הן חלק משמעותי, כמעט בלעדי, מקורפוס הלכות יום טוב. אם אכן אלו ההלכות שהתלמידים שומעים, סביר להניח שהם שואלים את עצמם מה הם עושים בבית המדרש כרגע – הם עוסקים בתיאוריה, במקום לעסוק במעשה! הדילמה בין תלמוד תורה לבין המעשה איננה ייחודית ליום טוב, אך ביום טוב היא מופיעה במלוא עוצמתה. זהו גם יום קדוש וגם יום שמח, אבל כיצד ראוי שקטגוריות אלו תתבטאנה? הבנת עומק הדילמה, היא שסימנה לרבי אליעזר שתלמידיו כשירים כעת לעבור לאכילה קדושה.

ה. גישת רבי אליעזר, מעלותיה ואתגריה

בביצה טז ע"א, ממש לא הרחק מסוגייתנו, מובאת ברייתא ידועה על מנהגיהם של שמאי הזקן והלל הזקן:

תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן: כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה, ואומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה – מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן, מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים, שנאמר: ברוך ה' יום יום.

תניא נמי הכי, בית שמאי אומרים: מחד שביך לשבתך, ובית הלל אומרים: ברוך ה' יום יום.

ברייתא זו מראה יפה שגם שמאי וגם הלל נותנים משקל לאכילה, אך גישותיהם שונות. הלל רואה ערך באכילה של חול, ולעומתו שמאי רואה בה ערך רק אם היא בקודש, רק אם היא אמצעי לקיום קדושת השבת. כך אפשר להבין גם את מחלוקת התנאים אצלנו. רבי יהושע הוא מתלמידי הלל, והוא רואה ערך גם באכילה שמחה לשובע. האכילה שייכת לעולם החול ("לכם") לעומת לימוד התורה השייך לעולם הקודש ("לה"), ולפיכך המתווה המתאים ביותר לקיום מהותו של יום טוב הוא לחלק את היום לשני חלקים – חציו לאכילה ושתייה וחציו לבית המדרש. רבי אליעזר לעומת זאת הוא מתלמידי שמאי, והמתווה של רבי יהושע אינו מספק אותו. לדידו, האכילה והשתייה ביום טוב הן בעלות ערך רק כשהן שייכות בעצמן לעולם הקודש; כשהן אינן "לכם" אלא "לה".¹²

רבי אליעזר חושש מאכילה שלא קדמה לה נקודת הבנה. לפני המעבר לאכילה הוא דורש שתחלחל הבנה עמוקה ביחס לדרצדדיות של יום טוב. לא פחות מכך, חשוב לו שהתלמידים יבינו כי האפשרות שאכילה תיחשב מעשה קדוש היא דרמטית ולא מובנת מאליה. רק תלמיד שהגיע להבנה המטלטלת, שהיה משוקע בלימוד חסר פניות, ושהרים את הראש רק למשמע ה"בעלי מארה" הנורא ואז נתמלא חרדה – רק הוא חווה את נקודת ההבנה הנדרשת, וראוי לדברי הרגעה המשווים למעשה האכילה מדרגה של קדושה. רק הוא יכול ללכת לאכול בחדוות ה', ולא לחשוש שיאכל מתוך תאוה הזרה למהות היום הקדוש. במקום היום המפוצל של רבי יהושע, שלעולם יישאר שתי יחידות של חצאי יום טוב שלא קרבו זו לזו, גישה רבי אליעזר מאפשרת לתת ליום אחידות קדושה של "כולו לה", המתבטאת בלימוד התורה ובאכילה גם יחד.

12 הרב בנימין לאו כבר עמד על הקשר בין הברייתא על הלל ושמאי לבין מחלוקת רבי יהושע ורבי אליעזר (חכמים, כרך ראשון: ימי בית שני, תל אביב 2006, עמ' 183–186). דבריו משקפים את ההבנה הקלסית בגישות של הלל ושמאי: הלל שואף לשילוב של קודש וחול, בעוד שמאי מפריד ביניהם ונמנע מעירוב ביניהם ש"ילכלך" את הקודש. לשיטתו, רבי אליעזר משלח את התלמידים לאכול בחג מתוך "התחשבות" בצרכיהם, אך מתייחס לכך כהנאת הגוף חסרת ערך. לדעתנו, המהלך שהצגנו לעיל מאפשר להבין את שיטת רבי אליעזר ואף את שיטת שמאי הזקן בצורה המתיישבת עם סוגייתנו באופן מדויק יותר: דווקא הלל נותן מקום לקודש בנפרד מהחול, ואילו שמאי, וממשיכו המובהק רבי אליעזר, דורשים שגם החול ייעשה בקדושה.

יש יופי וחן רב בגישה הטוטלית של רבי אליעזר. במקום עולם מפוצל בין קודש לחול, היא מאפשרת הצצה לעולם של קודש מושלם. היא מייצרת אחידות ושלמות. אך אין להתעלם מכך שזוהי דרך קשה ותובענית, ויש בה כמה קשיים עקרוניים. ראשית, בשיטה זו אי אפשר להבטיח שהלימוד יביא להבנה. אי אפשר להיות בטוחים שאותם התלמידים יצליחו באמת, בכל יום טוב ויום טוב, לחוות חוויית לימוד כזו שתהפוך אותם כשירים לאכילה "לה". רק בדיעבד אפשר לקבוע שהושגה נקודת ההבנה, ואם זו אינה מושגת, הדרשה תיאלץ להימשך באמת כל היום כולו. שנית, קשה לדמיין אדם בודד מגיע לנקודת ההבנה בעצמו. המעשה ברבי אליעזר, בדומה לסיפור בנחמיה, מתאר חוויה קבוצתית בליווי של מנהיג כריזמטי. התלמידים בסיפור המעשה מגיעים להבנה רק בזכות הפסיביות היחסית שלהם, וחוסר מודעותם לכוונת רבם. הם נתונים למשחק של רבי אליעזר בהם, אך זהו "טריק" שאפשר להפעיל רק פעם אחת על אדם מסוים. בפעם הבאה הם יהיו מודעים יותר, מודעים מדי; הלימוד הטהור של פעם עשוי להפוך להליך פורמלי גרידא, והאכילה בסופו תהיה "לה" רק לכאורה.

שלישית, גישת רבי אליעזר היא אליטיסטית ואקסקלוסיבית. אין זו דרך לרבים. בכך היא שונה מהסיפור בנחמיה, שם הושם דגש על השתתפות כל העם במעמד הלימוד ובעקבותיו בנקודת ההבנה. לעומת זאת, בבית מדרשו של רבי אליעזר הצליחו בכך רק מתי מעט. זוהי כת אחת, של יחידי סגולה, היחידים שמסוגלים לשנות פניהם, היחידים שהלכו לאכול בקדושה באמת. יתרה מכך, ההבנה של הכת האחרונה מתרחשת על חשבון הכתות הקודמות. אם הכתות הראשונות לא היו נחפזות לנטוש את בית המדרש, הכת הנותרת לא הייתה נחשפת ל"אפקטים", כלומר לתגובתו של רבי אליעזר ליציאתם, ולא הייתה מסוגלת להגיע לחוויה הייחודית.

ו. והלכה כבית הלל: שיטת רבי יוחנן

כזכור, רבי יוחנן ניסח את שיטת רבי אליעזר במילים: "או כולו לה' או כולו לכם", ואנו טענו שניסוח כולי זה מפרש את דברי רבי אליעזר בשונה מכוונתם הפשוטה. לאור דברינו חשוב לשים לב שניסוחו של רבי יוחנן משבץ את תפיסתו של רבי אליעזר במסגרת המחשבה של בית הלל: החול הוא חול והקודש הוא קודש; הלימוד הוא לה' והאכילה – לכם. לפיכך, שיטתו הרדיקלית של רבי אליעזר מציבה שתי אפשרויות קוטביות: היום יוקדש ללימוד בלבד ויהיה כולו "לה", או שיוקדש לאכילה בלבד ויהיה כולו "לכם". אולם בכך הוא חורג מכוונתו של רבי אליעזר. לו נדרש רבי

אליעזר לנסח את שיטתו ביחס לכותרות "לה" ו"לכם", היה מדגיש את הצורך באכילה שהיא קודש, אכילה שאיננה "לכם" אלא "לה" במלוא העוצמה.

דרכו של רבי אליעזר כפי שפירשנו אותה, כמו גם זו של שמאי רבו, היא דרך קשה ותובענית. על אף קסמה הרב, יש לה גם מחירים כבדים. אפילו תלמידי חכמים יתקשו להגיע למדרגה זו, ויהודי מן השורה לא כל שכן. לכן אין לתמוה שנפסקה הלכה כרבי יהושע,¹³ בדומה לקביעה העקרונית של פסיקת ההלכה כבית הלל.

מתוך כך נציע פשר לפרשנותו של רבי יוחנן את שיטת רבי אליעזר. רבי יוחנן מביא את גישת רבי אליעזר לאבסורד – הוא רומז שסופה של גישתו של רבי אליעזר להפוך לאראו דיכוטומי לחלוטין – אולי יהיו מי שיצליחו להגיע לאכילה שהיא כולה "לה" באופן אמיתי, אך אלו מעטים ביותר, אם בכלל. כל השאר יבחרו, במודע או בעל כורחם, ב"לכם" מוחלט. הם יקדישו את היום כולו לאכילה ולשתייה שאין בהן מן הקודש. שמחת יום טוב תתבטא רק באופן חומרי וללא יכולת להתעלות לה.

מתיחת גישתו של רבי אליעזר עד אבסורד מבהירה היטב את קשייה, ולמעשה היא מכוונת את הלומד לפסוק כעמדתו של רבי יהושע, עמדה רכה יותר ופשוטה יותר ליישום. מבחינת רבי יהושע יום טוב הוא דרצדדי לכתחילה: יש בו גם "לכם" וגם "לה". שני ההיבטים הללו שווים בחשיבותם ומקבלים משקל שווה, וההתנהלות הראויה ביום טוב היא לחלק את היום ולהקדיש זמן ומקום לשניהם. שמחת יום טוב נובעת בין השאר מההנאה החומרית שהאדם מפיק מסעודתו, דווקא משום שהאכילה היא "לכם" ואינה מקודשת. ומתוך עמדה זו, יכול הציבור גם להתעלות בהקדישו זמן רב ללימוד תורה, שהוא "לה".

חתימה

גישתו הרכה של רבי יהושע רואה את ערכו האינטרינזי של מעשה האכילה, פעולה אנושית כה בסיסית, שבהקשר של יום טוב היא גם משמחת. זוהי דרך לרבים ולא בכדי היא נפסקה להלכה. אולם מולה עומדת גישתו של רבי אליעזר – היא מלאה שלמות, טוהר וקדושה. זוהי גישה ליחידים. אמנם היא מציבה למקיימה רף גבוה מאוד, אך מי שיצליח לעמוד בו בוודאי יצא נשכר. ברור מדוע לא נפסקה גישתו של רבי אליעזר. אולם יש מקום להתלבט: האם לא הפסידו שומרי התורה לאורך הדורות מדחייתה? ואולי במידה מסוימת, הפסדנו פתח לעולמות רחבים יותר של "לה"?